

Слободан Ћурчић

ИЗБЕГЛИЦЕ У ВОЈВОДИНИ

Извод: Рад је посвећен миграцији која је била упућена ка Војводини у време грађанског рата у последњој деценији XX века. Пажња је посвећена броју миграната, њиховим демографским карактеристикама, променама које су они изазвали у војвођанској популацији (старењу популације, променама броја становника, променама у размештају становника, променама у етничкој структури становништва) и трајности тих промена.

Кључне речи: миграције, присилне миграције, војвођанска популација

Abstract: This paper is devoted to the migrations directed towards Vojvodina during the civil war of the last decade of the 20th century. Attention is given to the number of migrants, their demographic characteristics, changes they brought in Vojvodina's population (ageing of the population, changes in the population number, changes in the distribution of population, changes in the ethnic structure of the population) and to the duration of these changes.

Key words: Migrations, forced migrations, Vojvodina's population

Увод

Током последња три века територија савремене Војводине је имала глас класичног имиграционог подручја. Многе од миграција су биле масовне (досељавање Срба крајем XVII и у првој половини XVIII века, Аустријске и Мађарске колонизације) и наука им је посветила доста пажње. Поред њих, одвијале су се и тихе, метанастазичке миграције од којих многе нису имале мање ефекте. Нажалост, расположиви подаци су мало када дозвољавали егзактне демографске анализе. То је могуће учинити тек за неке миграције из друге половине XX века.

Од почетка XX века, па до наших дана, подаци из пописа становништва и демографске процене дозвољавају рачунање миграционог салда. Резултати су показали да пресељавања, која су била пресудна за развој ове популације, нису била једносмерна. Неке од њих су покретале војвођанско становништво на исељавање и биле су масовније од усељеничких миграционих струја, па је миграциони салдо био негативан. То се види из података у табели 1 и 2.

Слободан Ђурчић

Табела 1. – Развој популације Војводине између 1901. и 1940. године

Период	1901–1913.	1914–1918.	1919–1940.
Природни прираштај	199.245	-54.886	158.202
Миграциони салдо	-84.545	-11.414	25.694
Годишњи просек	-6.503	-2.283	1.168
Промене броја становника	114.700	-66.300	183.896

Народна република Србија, Завод за статистику.

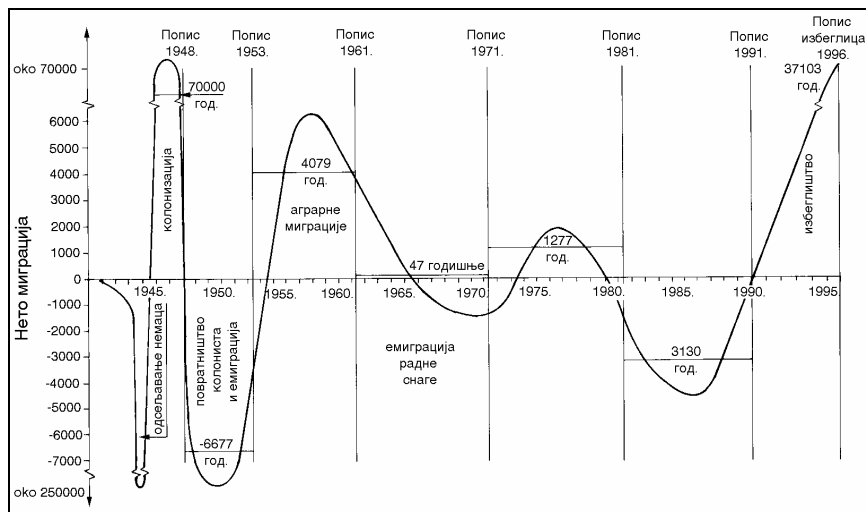
Према овим демографским проценама миграције у новије време нису биле доминантан фактор развоја покрајинске популације. За промене броја становника редовно је био пресудан природни прираштај. Током прве две деценије XX века миграциони салдо је био негативан. То је била последица масовног учешћа Војвођана у прекоморским миграцијама крајем XIX и почетком XX века (Букуров Б., 1976), које је вероватно било масовније од насељавања Мађара на ово подручје. Оне су биле основни узрок негативног салда. Током ратних година миграциона кретања највероватније су сведена на минимум и негативан салдо је био врло мали. Први случај позитивног удела миграција у развоју укупне популације уследио је после Првог светског рата и формирања нове државе. У овом периоду миграциони правци су потпуно измењени. Државна граница, која је најчешће значајна баријера, премештена је на север и зауставила је дугогодишња досељавања несловенског становништва. У том периоду отворена је јужна граница Војводине и почела су масовнија досељавања са Балканског полуострва. Прва организована миграција тог правца је било насељавање добровољаца из Првог светског рата. Тада први пут током XX века миграциони салдо постаје позитиван.

Табела 2. – Развој популације Војводине између 1945. и 2002. године

Период	1945–47.	1948–52.	1953–60.	1961–70.	1971–80.	1981–90.	1991–2002.
Природни прираштај	33.208	91.672	123.962	99.125	69.885	13.497	-81.172
Миграциони салдо	-9.796	-32.884	31.458	-1.557	12.354	-34.380	99.275
Годишњи просек	-3.265	-6.577	3.932	-156	1.235	-3.438	9.928
Промене броја стан.	23.412	58.788	155.420	97.568	82.239	-20.883	18.103

Број становника за 1945. годину и природни прираштај за период 1945–49. година су резултат процена (Народна република Србија).

Током послератног периода смењивале су се године позитивног, са годинама негативног миграционог салда. Периоди, који су означени у табели 2 не ограничавају тачно карактеристичне миграције и не дају јасно демографско стање. Прецизнији су подаци процена становништва. То се види на наредном графикону.

Слика 1. – Миграције у Војводини после Другог светског рата (Ђурђевић Б., 2004)

На графикону су јасно истакнуте најмаркантније миграције, као што су исељавања Немаца крајем Другог светског рата (1944), затим колонизација (1945–48), реемиграција једног броја колониста (1948–51), усељавања аграрног становништва (1955–65), дуг период мање маркантних међурејонских миграција, унутар кога су била највећа исељавања радника у иностранство (1965–90) и досељавање избеглица. Поредиши приказ миграција на табели 2, са приказом на слици 1, примећује се да су у првој колони на табели обједињена исељавања Немаца са колонизацијом те је укупан миграциони салдо негативан. Наредне две колоне углавном се поклапају са периодима реемиграције колониста и усељавањем аграрног становништва, а последња колона са досељавањем избеглица.

Многе од ових миграција су изузетно интересантне и доста добро истражене. Најмаркантније су исељавање Немаца, колонизација, усељавање аграрног становништва и досељавање избеглица. Тема овог рада је последња миграција и њени утицаји на развој популације Војводине. Посебно су интересантне упоредне анализе најмасовнијих усељавања у Војводину.

Избеглице

Сецесија делова Југославије, чији се први знаци јављају 1990. године, убрзо се претворила у грађански рат и довела је до исељавања или протеривања дела становништва, првенствено српске народности. Исељавања су 1991. захватила становништво Словеније и Хрватске, које се сели у Ср-

бију, Црну Гору и Босну, а 1992. године ратни сукоби захватају Босну и Херцеговину, тако да се и део њеног становништва придружује избегличким струјама. Релативна стабилизација ситуације у неким деловима Хрватске и Босне 1993. довела је до повратка једног броја избеглица. Наредне године обнављају се војне операције у Босни и у Хрватској што поново покреће избеглиштво. Године 1995. долази до највећих ратних сукоба у Хрватској и прогона највећег броја Срба из те Републике, а наредне године и из Сарајева. Избеглице су пописане у два маха 1996. и 2002. године. Пописом из 1996. године у Србији их је регистровано 617.728 од којих више од половине потиче из Хрватске (330.123 лица), а нешто мање из Босне и Херцеговине (266.279 лица). Мањи број је избегао из других делова Југославије. Највећи број њих избегао је на крају овог периода (1995. и 1996) – Попис избеглица, 1996.

Табела 3. – Број избеглица и њихов процентуални удео у укупној популацији Војводине од 1996. до 2002. године

Година	Укупно становништво	Избеглице	Удео избеглица
1996.	2.090 133	259.719	12,4
2001.	2.039 299	196.068	9,6
2002.	2.031 992	186.463	9,2

Попис избеглица из 1966. године регистровао је у Војводини 259.719 лица или 42,0% укупног броја који је избегао у Србију. У односу на број становника републике, то је два пута већа концентрација (12,9 према 6,3 избеглице на 100 становника). Највећи део избеглица у Војводини нашао је до 1996. године смештај код пријатеља и родбине (124.699 или 54,3%), мање њих је изнајмило смештај (53.659 или 23,3%), 13.590 или 5,9% било је у колективним центрима, а 15.218 или 6,6% обезбедило сопствени смештај.

Овакво стање је у великој мери последица колонизације. Колонисти и избеглице потичу из истих домицила и између њих су се још увек одржавале родбинске или пријатељске везе. Због тога је у Војводини концентрација избеглица највећа и знатан број миграната био је смештених код пријатеља и родбине.

Министарство за људска и мањинска права Републике Србије констатовало је да је у време пописа становништва 2002. године у Србији било 379.135 избеглица, од којих је 186.463 или 49,2% регистровано у Војводини. Они су чинили 9,2% покрајинске популације. У односу на стање од пре 6 година то је знатно смањење. Несумњиво је да се део њих вратио у домицил, иселио се у иностранство или је стекао држављанство. То је процес који још увек траје и неизвесно је како ће се он одразити на промене код покрајинске популације.

Последице миграција

У случајевима када миграције доводе становништво различито од оног у одредишту, долази до демографских промена. То се дешавало и у Војводини. Три најмасовније усељеничке струје долазе из таквих средина (колонисти, аграрно становништво и избеглице). У време усељавања колониста и аграрних миграната постојале су највеће разлике између алохтоног и аутохтоног становништва. Дошло је пре свега аграрно становништву, становништво које је било на нижем ступњу транзиционих промена и становништво из средина у којима су постојали другачије историјске услове развитака. Тада су промене код војвођанске популације биле највеће. Последња миграција знатно се разликовала од њих. Разлике између Војводине и других делова Југославије постале су мање, у домицилу избеглица урбани процесу су се дуго одвијали, дошло је много неаграрног и градског становништва и утицаји на развој аутохтоне популације били су слабији.

Старење популације. – Војвођанска популација је у позном стадијуму транзиције и усељавања могу донекле да успоре те процесе. Ту је посебно важна старосна структура избеглица.

Табела 4. – Велике старосне групе становништва Војводине и избеглица (%)

Старосна група	Војвођанска популација 1991.	Избеглице 1996.	Војвођанска популација 2002.
0–18 (0–19)	25,8	26,5	22,7
19–44 (20–44)	36,6	39,7	34,4
45–64	25,7	20,7	27,3
65 и више	11,9	13,1	15,6

Подаци о учешћу великих старосних група у укупној популацији за пописе становништва и за попис избеглица из 1996. године нису потпуно упоредиви код младог и млађег средовечног становништва. И поред тога, може се закључити да је избегличко становништво имало млађу популацију од домаћег. Релативно мали удео имиграната није успео битније да утиче на заустављање старења локалне популације. Ипак темпо старења се одржао на нивоу из деценије 1981–90. (0,17 година годишње).

Промене броја становника на овој територији могу се пратити од 1869. године, када је Аустро-угарска извршила први модеран попис. Оне у међупописним периодима нису биле велике. Током 133 године (до 2002) популација је увећана за 879.524 лица или у просеку 6.613 годишње. То је пораст од 0,4% средњег броја становника, што одаје једну доста инертну популацију. Основни фактор увећавања популације сво време био је природни прираштај (табеле 1 и 2). Као што је редовна појава у процесу тран-

зиције његове стопе су се током времена смањивале. То је у крајем девете деценије XX века достигло тај ниво да су постале негативне.

У деценији 1991–2001. настављен је пад природног прираштаја, он је константно био негативан и то је смањило популацију за 81.172 члана. То је било време уселјавања избеглица и позитиван миграциони салдо од 99.275 лица, анулирао је последице негативног природног прираштаја. Популација је порасла за 18.103 члана. У овим променама улога избеглица била је огромна. Попис из 2002. године је регистровао њих 186.463, односно готово два пута више од позитивног миграционог салда. То значи да они нису компензовали само негативан природни прираштај од 81.172 лица, већ и иселјавање 87.188 локалног становништва. То је била најзначајнија последица ове миграције.

Промене у размештају становништва. – Шездесетих година XX века зачињу се у Војводини процеси савремене урбанизације. Њих је, поред осталог, пратило напуштање аграрних занимања и sukcesивно пресељавање сеоског становништва у градове, а код снажнијих гравитационих центара и у околна села. То је убрзо довело до депопулације у сеоским срединама и несразмера у размештају покрајинске популације. Овај процес илуструју подаци о броју насеља са порастом броја становника.

Табела 5. – Број војвођанских насеља са порастом укупног броја становника

Година	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.
Број	254	233	117	104	74	143
%	56,2	51,7	25,9	23,5	15,9	30,6

У овом процесу треба обратити пажњу на два момента, на стање 1961. и 2002. године. Први је био у време уселјавања аграрног становништва, а други после доласка избеглица. У првом, број и удео насеља са порастом броја становника није битно мењан. Између 1953. и 1961. године, порастао је број становника у 233 или 51,7% свих насеља. Међу њима су били градови (осим Кањиже), већина колониистичких места, села која су се трансформисала у приградска насеља, али и велик број осталих села, па и оних најмањих са изразито периферним положајима. Код последњих насеља било је много оних, која су постигла висок пораст популације. У тим процесима значајну улогу су имали аграрни имигранти, чија имовна стања нису дозвољавала већу пробирљивост при избору места досељавања. Када је та миграција утихнула, број оваквих насеља је нагло опада.

Насеља са увећањем популације је све мање, а највећим бројем то су градови и приградска насеља. Као илустрација може да послужи стање из 1991. године, када је ових места било најмање. Међу њима је било 16 градова, 28 приградских насеља и 20 села, а међу њима била су три села

која су била центри општина. "Обичних" села највише је било у Срему, делу Војводине са највиталнијом популацијом.

Други карактеристичан моменат је регистрован пописом из 2002. године, када је број насеља са порастом популације повећан на 143 или 30,6% укупног броја. То је око два пута више него 1991. године. Дистрибуција ових места умногоме подсећа на ону из времена пописа 1961. године. У овој групи нагло расте број такозваних обичних села, док се у њој задржало тек нешто више од половине градова и приградских насеља.

Ови подаци су доста индикативни. Мало градова са порастом броја становника одражава општу тенденцију развоја војвођанске популације. Повећање броја села, међу којима су и многа мала, периферна и неатрактивна за насељавање, резултат је насељавања избеглица. Њихово материјално стање најчешће им није пружало много могућности за шири избор. Сем тога, у много малих села изграђени су објекти за трајан смештај избеглица или су у њима успостављена прихватишта. Резултат свега је дистрибуција избеглица слична дистрибуцији аграрног становништва.

О трајности оваквог стања је тешко просуђивати. Ако се поистовестити са претходном миграцијом оно неће бити дуготрајно.

Промене етничке структуре. – Велике миграције редовно су мењале и етничку структуру војвођанске популације. Историјска грађа сведочи о томе да су после повлачења Турака, до средине прве половине XVIII века, ову територију насељавали искључиво Срби. Испод линије Мориша и Сегедина постојало је само једно мађарско насеље, Мали Сомбор, које је данас на румунској територији (Поповић, 1955). Такво стање није одговарало политичким интересима Аустрије, а касније и Угарске и оне су организовале масовна насељавања Немаца, Мађара и других народа. Развој српске популације, био је углавном, препуштен природном прираштају. То је драстично изменило првобитно стање. Као пример навешћу Бачку у којој су, према попису становништва из 1720. године 94,2% популације чинили Срби, док су пред Први светски рат били тек трећа по величини етничка група.

Миграције су биле основни, али не и једини фактор ових промена. Оне су до Првог светског рата, погодиле порасту несрпског живља. После тог рата услови за сеобе су измењени. Државна граница померена је ка северу чиме су отворени други правци за насељавање. Зауостављене су миграције са севера, а започете су оне са југа. На претходној табели види се да су Срби у Војводини пред Први светски рат чинили само релативну већину. У Бачкој су од њих многобројнији били Мађари и Немци, у Банату су они чинили релативну, а у Срему апсолутну већину. После рата стање се полако мењало.

Између два светска рата колонизација добровољаца и оптаната увећала је број и удео Срба, али та промена није била велика.

Слободан Ђурчић

Табела 6. – Етнички састав становништва Војводине 1910–2002. година

Етничка група		1910.	1921.	1953.	1971.	1991.	2002.
Срби	Број	510.186	526.134	865.538	1.089.132	1.151.353	1.321.807
	%	33,8	34,7	50,9	55,8	57,2	65,0
	Индекс	100,0	103,1	164,4	125,8	105,7	114,8
Мађари	Број	424.555	370.040	435.179	423.866	340.946	290.207
	%	28,1	24,4	25,6	21,7	16,9	14,3
	Индекс	100,0	87,2	117,6	97,4	80,4	85,1
Немци	Број	323.779	333.272		7.243		3.154
	%	21,4	22,0		0,4		0,2
	Индекс	100,0	102,9		2,2		43,5
Хрвати	Број	34.089	122.684	127.027	138.561	74.226	56.546
	%	2,3	8,1	7,5	7,1	3,7	2,8
	Индекс	100,0	360,0	103,5	109,1	53,6	76,2
Словаци	Број	56.689	58.273	71.153	72.795	63.941	56.637
	%	3,8	3,8	4,2	3,7	3,2	2,8
	Индекс	100,0	102,8	122,1	102,3	87,8	88,6
Румуни	Број	75.223	65.197	57.218	52.987	38.832	30.419
	%	5,0	4,3	3,4	2,7	1,9	1,5
	Индекс	100,0	86,7	87,8	92,6	73,2	78,3
Остали	Број	86.283	38.826	143.430	167.949	343.221	273.222
	%	5,7	2,6	8,4	8,6	17,1	13,4
	Индекс	100,0	45,0	369,4	117,1	204,4	79,6
Укупно	Број	1.510.822	1.514.426	1.699.545	1.952.533	2.012.517	2.031.992
	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	Индекс	100,0	100,2	112,2	114,9	103,1	101,0

(Ђурчић, 2005)

Велике промене настају тек после Другог светског рата, када се иселила велика већина Немаца и када је извршена колонизација. То је учинило да Срби, по резултатима пописа из 1953. године, стичу апсолутну већину. Пораст за 4,9 % до 1971. године поклапа се са усељавањима аграрног становништва. До 1991. године, када тих миграција није било и када је миграциони салдо био негативан, пораст удела Срба у покрајинској популацији расте за само 1,4%. Нова миграција прогнаника из Хрватске и Босне и Херцеговине доводи до пораста броја Срба за 170.454 лица, а њиховог удела у укупној популацији за 7,8%.

Догађале су се промене броја припадника других етничких група и њиховог удела у укупној популацији али оне нису тема овог рада.

Трајност промена. – Долазак Срба из Босне и Херцеговине и из Хрватске је класична присилна миграција. Статус многих избеглица још није решен, ни могућност повратка у своје куће и на имања. Неизвесно је колико њих ће се вратити у домицил, преселити се на неко друго место или ће остати у Војводини, односно колико ће све те промене бити трајне. То у великој мери зависи од њиховог економског привикавања.

Једна од карактеристика овог становништва од које, поред осталог, зависи њихово сналажење у новој средини је образовна структура. Знача

јан број њих није имао никакву школску спрему (11,7%) или је имао само основну школу (31,3%). Највише их је имало средње образовање (46,2%), а врло мало вишу или високу школу (8,7%). Ако се то упореди са стањем у војвођанској популацији пет година раније (попис становништва из 1991) структура избеглица мало се разликује од стања код аутохтоног становништва. Тада је у Војводини без школске спреме било 33,7% популације старе 15 и више година. То је три пута више него код избеглог становништва. Осмогодишњу школу завршило је 25,5%, средњу школу 33,3%, а вишу или високу школу 7,5% укупне покрајинске популације, што је све мање него код избеглица.

И поред свега тога економско прилагођавање у новој средини било је елементарно. Три четвртине (74,1%) новог становништва старијег од 15 година било је незапослено, 3,9% привремено, а 5,2% стално запослено (Попис избеглица 1996). То не обећава много да ће све постигнуте промене имати трајан карактер, бар не у степену који је у овом раду приказан.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Букуров Б. (1976): **Спољашње миграције народа Југославије између два светска рата**, Зборник Матице српске за природне науке, св. 51, Нови Сад, стр. 5–31.
- Ђурђев Б. (1995): **Послератно насељавање Војводине**, Посебна издања, Матица српска, Нови Сад, стр. 5–185.
- Ђурић В. и сарадници (1993): **Етнички састав становништва Војводине**, Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФР Југославији, Географски факултет, Београд.
- Ђурђев Б. и др. (2004): **Демографска ситуација у Војводини последње деценије 20. и почетком 21. века**, Зборник Матице српске за друштвене науке, Нови Сад.
- Избеглички корпус у Србији** (2004): Према подацима пописа становништва 2002, Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе, Београд.
- Природно кретање становништва Србије од 1863–1954. године** (1957): Прикази – 20, Народна република Србија, Завод за статистику, Београд.
- Попис избеглица и других ратом угрожених лица у СР Југославији**, Високи комесаријат Уједињених нација за избеглице, Београд, 1996.
- Поповић Д. (1955): **Срби у Банату**, Српска академија наука, Београд.
- Ђурчић С. (1987): **Периодизација послератних миграција у Војводини**, Зборник 12. конгреса географа Југославије, Савез географских друштва Југославије, Нови Сад, стр. 53–57.
- Ђурчић С. (1996): **Број становника Војводине**, Матица српска, посебна издања, Нови Сад, стр. 5–132.
- Ђурчућ С. (2005): **Сличности и разлике међу српским земљама – Војводина**, Зборник радова са симпозијума Србија и савремени процеси у Европи и свету, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Ђурчић С. (2005): **Биолошке структуре становништва Војводине I и II**, Матица српска, Нови Сад.

Ћурчић С. (2005): **Једна мало позната миграција ка Војводини**, Зборник радова Матице српске за друштвене науке, Нови Сад.

Slobodan Ćurčić

REFUGEES IN VOJVODINA

Summary

During the last three centuries, the territory of contemporary Vojvodina has been the classical immigration area. Most migrations were great in number (mass immigrations of Serbs during the end of 17th and the first half of 18th century, Austrian and Hungarian colonisations) and were important topic in scientific researches. Beside these migrations, there were silent, metanastasic migrations. Many of them did not have less important effects. Unfortunately, available data usually does not allow the exact demographic analysis. These analyses are possible only for some migrations from the second half of 20th century.

The refugees were identified twice – in 1996 and 2002. By the refugees' census from 1996, there were 617,728 refugees in Serbia. More than half of them were from Croatia (330,123), while 266,279 were from Bosnia and Herzegovina. The rest came from other parts of Yugoslavia. Most refugees immigrated into Serbia at the end of this period (in 1995 and 1996).

Ministry of human and minorities rights of the Republic of Serbia has ascertained that during the population census in 2002, there where 379,135 refugees in Serbia, 186,463 or 49.2% of them in Vojvodina. They comprised 9.2% of the province population.